

SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR

Volt egyszer egy évforduló – válogatás az utóbbi két év első világháborús szakirodalmából

A kerek évfordulóknak különleges jelentésük van. Hatásukra a nagyközönség figyelme olyan történelmi események felé fordul, amelyek iránt egyébként nem érdeklődik különösebben. Az első világháború kitörésének 100. évfordulója pontosan ilyen hatást gyakorolt. Európa-szerte egymást érték a megemlékezések, konferenciák, sorra nyíltak az új kiállítások, születtek és születnek az új publikációk. Magyarországon is hasonló a helyzet. A tendenciát tovább erősítette, hogy a kormány az állami költségvetés egy részét az első világháborús megemlékezésnek szentelte, ami azt eredményezte, hogy 2014-ben több témába vágó tudományos konferenciát és szakkiállítást rendeztek, mint az előző huszonöt évben összesen.¹ 2015-re valamelyest csökkent az érdeklődés, de nagyságrendileg még mindig közel járt a 2014-eshez. Természetesen a rendezvényszervezést online és nyomtatott publikációk kísérték, mégpedig korábban sosem látott mértékben. Ha minden első világháborúval kapcsolatos hazai szöveg megjelenést és rendezvényt be akarnánk mutatni, abból önálló és igen vastag nagymonográfiát lehetne írni. Jelen írás célja szűkebb: az utóbbi két évben megjelent, az első világháború történetét átfogóan vizsgáló önálló köteteket kívánja bemutatni.²

¹ Tudományos szempontból problémát jelent, hogy Magyarországon az első pályázatokat az első centenáriumi évben írták ki, így számos, hosszabb kifizetésű projekt csak ekkor indulhatott el.

² A tematikus lapszámokat nem vettem be ezek közé, noha ezek kérdése is érdekes. Első világháborús számmal jelentkezett 2014 óta többek között a *Honismeret*, az *Irodalmi Magazin* vagy a *Jel-kép*.

Historiográfiai kitekintés

Ahhoz, hogy az utóbbi két év könyvtermését megfelelően értékelhessük, röviden át kell tekintenünk a hazai első világháborús szakirodalmat. Nem könnyű feladat, hiszen az első világháború historiográfiai feldolgozása monográfia szintjén még nem történt meg.³ Néhány szaktanulmány azonban rendelkezésre áll ehhez a rövid áttekintéshez: Balázs Eszter és Pók Attila az első világháború kutatását helyezte nemzetközi kontextusba, Pollmann Ferenc megvizsgálta, hogy az első világháborús kutatók Jay Winter szerinti négygenerációs tagolása⁴ mennyire igaz a hazai viszonyokra, jelen sorok írója pedig a magyarországi értelmezések általános irányvonalaait mutatta be.⁵ Magyarországon az úgynevezett első generáció, azaz az első világháborút megélt szerzők idején számos kötet látott napvilágot.⁶ Ők az eseményeket aktívan megélt politikusok, diplomaták, történészek, katonatisztek voltak, akik elsősorban a háborús felelősség kérdését feszegették, sok esetben áthárító szándékkal.⁷ A háborúhoz vezető utakat tárgyaló első munkák már a háború idején jelentek. Ezek elsősorban hivatalos aktapublikációk voltak, ame-

³ Készülő doktori disszertációim többek között ezt a hiányt szeretné pótolni.

⁴ Jay Winter az első világháborúval foglalkozó kutatók négy generációját különbözteti meg: a „Nagy Háború generációját”, az „ötvenes évek generációját”, a „Vietnam-generációt”, végül a „transznacionális generációt”. Jay WINTER: *Approaching the History of the Great War. A User's Guide*. In: *The Legacy of the Great War. Ninety Years On*. Edited by Jay WINTER. University of Missouri Press, Columbia, Missouri, 2009. 1–17. Idézi és értelmezi: POLLMANN Ferenc: A Nagy Háború magyarországi historiográfiája. *Múltunk*, 2015/1. 93–103.

⁵ BALÁZS Eszter: A „sakktáblától” a lövészárkok mikrovilágáig: az első világháború régi és új történeti megközelítései. *Múltunk*, 2010/3. 109–131.; PÓK Attila: Az első világháború értelmezésének fő tendenciái 100 évvel a sarajevói merénylet után. *Múltunk*, 2015/1. 22–41.; POLLMANN Ferenc: I. m.; SZÓTS Zoltán Oszkár: Haupttrichtlinien in der Historiografie des Ersten Weltkrieges in Ungarn. In: *Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht. Az első világháború magyar szemszögből*. Szerk.: FIZIKER Róbert, SZABÓ Csaba. Balassi Intézet, Wien, 2015. 13–33.; SZÓTS Zoltán Oszkár: Az első világháború értelmezései a magyarországi historiográfiában 1914-től napjainkig. In: *Vidék és város. Az első világháború és a magyar vidék*. Szerk.: BARTA Róbert, CSISZÁR Imre. Hajdúnánás Város Polgármesteri Hivatala, Hajdúnánás, 2015. 127–144.

⁶ Részletezi POLLMANN Ferenc: I. m.

⁷ PÓK Attila: I. m. 24.

lyekben a háborús felelősség kérdéséről folytak heves viták.⁸ A háború második évétől számos hadinaplót és hadimemoárt adtak közre.⁹ Sok emlékalbum is született, egy részük a katonai hősiességet kívánta dokumentálni, más részük jótékonysági célokat szolgált.¹⁰ A háború után megindultak a hivatásos értelmező munkálatok is. „Az I. világháború történetéről készült brit sorozat 40, az ausztrál 15, a francia 106, a német 16 vas-kötetből áll, de mindehhez járul még a diplomáciai és külpolitika-történeti forráskiadványok szinte végtelen sora is.”¹¹ A feldolgozásból Magyarország sem maradt ki. A Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár 1928-tól kezdte kiadni első világhábo-

⁸Néhány példa, csak az Osztrák–Magyar Monarchia területéről: Császári és Királyi Közös Külügyminisztérium: *Osztrák–Magyar Vöröskönyv. Diplomáciai ügyiratok Ausztria–Magyarországnak Olaszországhoz való viszonyáról az 1914. évi júl. hó 20-ikától 1915. évi máj. hó 23-ikáig terjedő időben. A hivatalos kiadás teljes szövege.* Athenaeum, Budapest, 1915; Császári és Királyi Közös Külügyminisztérium: *Osztrák–Magyar Vöröskönyv. Diplomáciai ügyiratok Ausztria–Magyarországnak Olaszországhoz való viszonyáról az 1914. évi júl. hó 20-ikától 1915. évi máj. hó 23-ikáig terjedő időben.* Athenaeum, Budapest, 1916; Császári és Királyi Közös Külügyminisztérium: *Osztrák–Magyar Vöröskönyv. Diplomáciai ügyiratok Ausztria–Magyarországnak Romániához való viszonyáról az 1914. évi júl. hó 22-től 1916. évi aug. hó 27-ig terjedő időben.* Athenaeum, Budapest, 1916.

⁹Ezt jól reprezentálja két munka, Molnár Ferencé és Berend Miklósé, melyeket Hóman Bálint közös cikkben recenzeált a *Századokban*. HÓMAN Bálint; Molnár Ferenc: *Egy haditudósító emlékei.* Budapest, 1916; Berend Miklós harctéri naplója. Adatok a magyar honvédség főképp az 5. honvédszázareddel történetéből. Budapest, 1916. *Századok*, 1916/6. 403–406.; MOLNÁR Ferenc: *Egy haditudósító emlékei. 1914. november–1915. november.* Franklin Társulat, Budapest, 1916; BEREND Miklós: *Berend Miklós harctéri naplója. Adatok a magyar honvédség, főképp az 5. h. százárezred történetéből.* *Budapesti Hírlap*, Budapest, 1916.

¹⁰Például 1914–1916. *A Magyar Zsidó Hadi Archivum almanachja.* Szerk.: POLNAY Jenő, PATAI József. M. Zsidó Hadi Archivum–Orsz. M. Izz. Közműv. Egy., Budapest, 1916; *A mi hőseink. Tisztjeink hőstettei a világháborúban.* Szerk.: VELTZE Alajos. Franklin Társulat, Budapest, 1916; *A mi hőseink. Katonáink hőstettei a világháborúban.* Szerk.: VELTZE Alajos. Franklin Társulat, Budapest, 1916; *Emlékalbum az orosz betörés által sújtott sárosi nép fölsegítésére.* A Sárosi Népet Segítő Bizottság, Budapest, 1916.

¹¹A háború alatti könyvkiadásról bővebben: SZÓTS Zoltán Oszkár: *Témaválasztások az első világháború alatti magyar nyelvű könyvkiadásban.* In: *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára.* Főszerk.: MAJOROS István. ELTE BTK, Budapest, 2015. 487–500.

¹¹PÓK Attila: I. m. 24.

rús sorozatát, mely 1942-ben félbeszakadt.¹² Hús-huszonöt kötet kiadását tervezték, elsősorban a tisztképzés szempontjait szem előtt tartva. Tíz kötet készült el, és 1915 nyaráig jutottak el. Számos olyan elméleti-ideológiai munka is született, mely megpróbálta megmagyarázni a trianoni békeszerződéshez vezető utat, egyben megalapozni is kívánta az új berendezkedést, valamint a revíziót.¹³ Az 1945 előtti harmadik fontos megközelítés kegyeleti alapú volt. Magyarországon törvénybe iktatták a Hősök ünnepét és az emlékműállítást.¹⁴ Utóbbi eredményeként ma szinte minden településen találhatunk a „nagy háborúra” valamilyen formában emlékeztető köztéri alkotást. Fontos forrásai továbbá ennek az időszaknak az úgynevezett ezredalbumok, amelyeket nagyrészt az életben maradt katonák számára készítettek.¹⁵

A háborús felelősség vizsgálata 1945 után sem tűnt el, sőt, a németek magukra vállalták azt.¹⁶ Az ötvenes évektől elterjedt egy olyan nézet is, amely a szövetségi rendszerek létéből fakadó automatizmusokkal magyarázta a konfliktus háborúvá érését.¹⁷ A másik alapvető tézis, amely a pártállami diktatúrák kiépülésével – főleg Kelet-Európában – dogmává lett, de a nyugati gondolkozásban is teret nyert, Vlagyimir Iljics Lenin megállapítása, mely szerint az első világháború a világ újrafelosztásáért folytatott imperialista rablőháború volt valamennyi résztvevő részéről, ahol a gazdasági törvényszerűségek lehetlenné tették a politikai megoldást, és automatikusan háború-

¹² *A világháború. 1914–1918.* Hadi Levéltár, Budapest, 1928–1945.

¹³ Erre a legjobb példa: SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története.* Élet, Budapest, 1920.

¹⁴ Hősök ünnep: 1924. évi XIV. tc. Emlékművek: 1917. évi VIII. tc.

¹⁵ Például *A volt M. Kir. Miskolci 10. Honvéd Gyalogezred világháborús emlékalbuma.* Szerk.: SASSY Csaba. Ludvig, Miskolc, 1939.

¹⁶ 1964-ben, történészeik 26. kongresszusán elfogadták Fritz Fischer tézisét, aki az első világháborút a Német Birodalom terjeszkedési törekvésére vezette vissza. Ezzel kapcsolatban bővebben lásd a Lucian Boia *Vesztesek és győztesek* című könyvéről írottakban.

¹⁷ POLLMANN Ferenc: A békebontó felelőssége. Ausztria–Magyarország szerepe a világháború kirobbantásában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2003/1. 39–46.

hoz vezettek.¹⁸ Lenin állításait legmarkánsabban Mód Aladár közvetítette a magyar közönség felé. A könyv 1943-as első kiadása mindössze 240 oldal terjedelemben jelent meg, és csekély hatást váltott ki megjelenésekor.¹⁹ Nagy jelentőségre tett szert viszont 1945 után, mivel ez volt az egyetlen marxista értelmezésű átfogó mű a magyar történelemről.²⁰ Az első kiadásból még hiányzott az első világháború értelmezése, a háromszorosára duzzadt terjedelmű 1954-es hetedikben azonban már külön fejezetet szentelt neki.²¹ Magyarországon 1945 után lényegében marginálissá vált az első világháború kérdése, főként nagyobb időléptékű folyamatok részeként foglalkoztak csak vele. Hosszú évtizedekig Galántai József volt az egyetlen számottevő alkotó, akinek mindkét nagy munkája több kiadást is megért, még a rendszerváltás után is,²² fő művét angolra is lefordították.²³ A rendszerváltást megelőző korszak komoly hiányossága, hogy számos jelentős nyugat-európai munka nem jelenhetett meg magyar nyelven, amit csak a rendszerváltás után igyekezett pótolni a honi könyvkiadás. 1989 után nagyobb közfigyelem irányult az első világháborúra, mint korábban. Több első világháborús kiállítást rendeztek a kilencvenes években,²⁴ továbbá

¹⁸ Vlagyimir Iljics LENIN: Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. In: LENIN válogatott művei. 1. kötet. Kossuth, Budapest, 1980⁴. 437–531. (Eredeti megjelenés: Petrográd, 1917.)

¹⁹ MÓD Aladár: *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért*. Bartsch, Budapest, 1943.

²⁰ ROMSICS Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris, Budapest, 2011. 347–355.

²¹ MÓD Aladár: *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért*. Szikra, Budapest, 1954⁷.

²² GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban*. Gondolat, Budapest, 1964; GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban*. Akadémiai, Budapest, 1974²; GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban*. Korona, Budapest, 2001³; GALÁNTAI József: *Az első világháború*. Gondolat, Budapest, 1980¹; GALÁNTAI József: *Az első világháború*. Gondolat, Budapest, 1988²; GALÁNTAI József: *Az első világháború*. Korona, Budapest, 2000³.

²³ GALÁNTAI József: *Hungary in the First World War*. Akadémiai, Budapest, 1989. Mint látni fogjuk, ezt a kötetet máig hivatkozzák az angolszász szerzők.

²⁴ Például CSAK Zsófia: 80 éve kezdődött az első világháború. A Savaria Múzeum első világháborús gyűjteménye. *Vasi Szemle*, 1994/4. 544–559.; de érdemes megemlíteni az Országos Széchényi Könyvtár és a Hadtörténeti Múzeum *Ember az embertelenségben* című 1994-es közös kiállítását is.

nem egy könyv jelenhetett meg e témában. A könyvpiac állami ellenőrzésének fokozatos megszűnése pozitív és negatív hozadékokkal is járt. Pozitív volt, hogy megjelenhettek olyan fordítások, amelyek korábban nem. A magyar közönség megismerhette például A. J. P. Taylor és Eric Hobsbawm első világháborúval kapcsolatos munkáit.²⁵ Negatívumként kell megemlíteni, hogy számos lektorálás nélküli munka is piacra kerülhetett.²⁶ 2014 előtt – Galántai József könyvének újrakiadását leszámítva – sajnos nem jelent meg új, átfogó, Magyarország első világháborús történetét bemutató nagymonográfia. Ez nem azt jelenti, hogy ne születtek volna publikációk, átfogó tanulmánykötetek vagy forráskiadások.²⁷ Néhány nagyon fontos kézikönyv is napvilágot látott, például Balla Tibor és Hajdu Tibor tábornokkal foglalkozó munkái, vagy Sziij Jolán főszerkesztésében az első világháború lexikona.²⁸ A szűken vett hadtörté-

²⁵ A. J. P. TAYLOR: *Az első világháború képes krónikája*. Ford.: BÉKÉS András. Akadémiai, Budapest, 1988; ERIC HOBSBAWM: *A szélsőségek kora. A rövid 20. század története, 1914–1991*. Ford.: BARÁTH Katalin. Pannonica, Budapest, 1998.

²⁶ Szemléltetésül: IAN WESTWELL: *Az I. világháború napról napra*. Hajja, Debrecen, 2001. A könyvből nemcsak a jegyzetek vagy a bibliográfia hiányzik, de a fordító neve is, lektor pedig végképp nincs, pedig egy ismeretterjesztő műnek is rendelkeznie kell bizonyos kritériumokkal. Mintául szolgálhat a Hadtörténeti Múzeum és Intézet a világháború kitörésének 90. évfordulójára megjelent kötete, amely kifejezetten ismeretterjesztő jelleggel, az intézet munkatársait felvonultatva (és pontosan dokumentálva személyüket) szerzőgárdaként mutatja be az első világháborút. *„Boldogtalan hadiüdők” Avagy: ami a „boldog békeidők” után következett. 1914–1918*. Szerk.: RAVASZ István. Petit Real, Budapest, 2004.

²⁷ A tanulmánykötetek közül a Romsics Ignác, a forráskiadványok közül a Szabó Dániel szerkesztette munkákat kell kiemelnünk. *Magyarország az első világháborúban*. Főszerk.: ROMSICS Ignác. Kossuth–Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2010, illetve *Az első világháború*. Szerk.: SZABÓ Dániel. Osiris, Budapest, 2009.

²⁸ *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs*. Főszerk.: SZIJJ Jolán. Petit Real, Budapest, 2000; BALLA Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai*. Argumentum, Budapest, 2010; HAJDU Tibor: *Tisztikar és középosztály, 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei*. História–MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1999. Tábornokkal kapcsolatban önálló életrajzra is van példa: POLLMANN Ferenc: *Balszerencse, semmi más? Tersztyánszky Károly cs. és kir. vezérezredes élete és pályafutása*. Balassi, Budapest, 2003, illetve POLLMANN Ferenc: *Oroszlán karáddal és lúdtollal. Doberdói Bánlaky József élete és munkássága*. Históriaantik Könyvesház, Budapest, 2014. Utóbbi kapcsán

netnél maradvá meg kell említeni a Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány szerzőit, Pintér Tamást, Rózsafi Jánost és Stencinger Norbertet, akik a hadszíntérkutatásban és az ezredtörténetek területén alkottak maradandó műveket.²⁹ Két külföldi kötet fordítását fontos még kiemelni, mivel azok a nagy háború társadalomtörténetére hívják fel a figyelmet. Az egyik Stéphane Audoin-Rouzeau és Annette Becker könyve, *Az újra-írt háború*. Alap gondolata szerint a háborúban résztvevők legfontosabb tapasztalata a harctéri erőszak átélése volt, amely brutalizálta a társadalmat, előkészítve annak háború utáni teljes átalakulását.³⁰ A másik John Keegan *A csata arca* című kötete, amely a háborúban részt vett katonákat érintő harctéri pszichózisra hívja fel a figyelmet.³¹ Az első világháború magyarországi társadalomtörténeti feldolgozásai közül kiemelkedik Bihari Péter munkája, amely a középosztály helyzetét vizsgálja, különös tekintettel annak a háború alatt megerősödött antiszemizmusról.³² A háttér kutatásának fontos állomásai voltak a Hadtörténeti Intézet és Múzeum által 2008 és 2010 között szervezett konferenciák, melyekből a múzeum értesítőjének 2011. évi száma közölt válogatást.³³ A kötetben a háborús szakácskönyvektől a repülőgépgyártáson át a Hadsegélyező Hivatal tevékenységéig számos érdekes témáról olvashatunk. A

megjegyzendő, hogy Bánlaky József az 1945 előtti időszak egyik legjelentősebb hadtörténész volt, aki az első világháborúból katonatisztként vette ki a részét. Életútjának feldolgozása ezért tudományos szempontból rendkívül fontos volt.

²⁹ PINTÉR Tamás–RÓZSAFI János–STENCINGER Norbert: *Magyar ezredek a Doberdó-fennsík védelmében*. Hibernia Nova–Zrínyi, Budapest, 2009; Tamás PINTÉR–János RÓZSAFI–Norbert STENCINGER: *Il Monte degli ungheresi: la difesa del San Michele 1915–1916*. trad. e introd. di Gianluca VOLPI. Stampa e Storia, Monfalcone, 2011. A Pintér Tamás és Babos Krisztina által szerkesztett, 2010-ben indult Nagy Háború Blog (<http://nagyhaboru.blog.hu>) az első világháború egyik legfontosabb internetes fóruma.

³⁰ Stéphane AUDOIN-ROUZEAU–Annette BECKER: *1914–1918, az újraírt háború*. Ford.: FISLI Éva. L'Harmattan–Atelier, Budapest, 2006.

³¹ John KEEGAN: *A csata arca. A közkatonák háborúja, 1415–1976*. Agincourt, Waterloo és a Somme. Ford. KÖRÖS László. Aquila, Debrecen, 2000.

³² BIHARI Péter: *Lövészárkok a háttérországban: középosztály, zsidókérdés, antiszemizmus az első világháború Magyarországon*. Napvilág, Budapest, 2008.

³³ A Hadtörténeti Múzeum értesítője = *Acta Musei Militaris in Hungaria*, 2011/12.

fentiek azt mutatják, hogy Winter második generációjához lényegében Galántai József sorolható, míg a harmadik és negyedik generáció között nincs éles határ.

Új kötetek 2014 után

Mint a fenti – nagyon vázlatos – áttekintésből láthatjuk, az első világháború a számos könyv megjelenését hozó évforduló előtt is foglalkoztatta a hazai történettudományt. A háborús könyvtermésből jelen sorok írója hármat választott ki részletesebb bemutatásra. Lucian Boia és Christopher Clark munkáira transznacionális nézőpontjuk miatt, míg Hajdu Tibor és Pollmann Ferenc közös monográfiájára Magyarország történetét bemutatni szándékozó, átfogó jellege miatt esett a választás.

Lucian Boia: *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése*³⁴

Lucian Boia kötete lényegében publicisztikai újraértékelés. Ahogy a szerző fogalmaz, írása nem történelem, hanem kommentár, néhány kulcskérdés esszészerű újraértelmezése.³⁵

A történelem szakra beiratkozó általában már elsőéves korában találkozik a „mi lett volna, ha” kérdésével, helyesebben e kérdés kimondott számúzésével a történettudomány berkeiből, hiszen az – Szabó Dániel szavaival élve – fabulázás, nem több.³⁶ Lucian Boia más véleményen van.³⁷ Szerinte az alternatív tör-

³⁴ Lucian BOIA: *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése*. Ford.: TIBORI SZABÓ Zoltán. Cser, Budapest, 2015. [Eredeti megjelenés: Lucian BOIA: *Primul Război Mondial: controversie, paradoxuri, reinterpretări*. Humanitas, București, 2014.]

³⁵ Lucian BOIA: I. m. 9.

³⁶ Szóts Zoltán Oszkár: „A mi lett volna, ha kérdése fabulázás, nem több” – interjú Szabó Dániellel. *Újkor.hu*, 2015. 05. 09. <http://www.ujkor.hu/content/mi-lett-volna-ha-kerdese-fabulazas-nem-tobb-interju-szabo-daniellel> Letöltés ideje: 2016. 02. 18.

³⁷ Természetesen nem Boia a kontrafaktuális történetírás egyetlen képviselője. Az irányzatról bővebben: ROMSICS Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris, Budapest, 2011. 240–241. Romsics Ignác az irányzatot többek között Niall Ferguson első világ-

ténelmek minden alkalommal felderengenek, ha az ember ok-okozati összefüggéseket keres, s a „mi lett volna, ha” kérdés feltétele „arra ösztönöz, hogy a történészek megszokott magyarázata helyett összetettebb és kifinomultabb, kevésbé meghatározott, és így kevésbé kiszámítható ok-okozati viszonyokat keressünk”.³⁸ Az első fejezetben ennek jegyében azt vizsgálja, vajon elkerülhető lett volna-e az első világháború. Meglátása szerint igen. Tévesnek tartja azokat a megközelítéseket, amelyek a diplomácia-gazdasági ellentétekből fakadóan elkerülhetetlennek tartják az első világháború kitörését. Példaként az 1945 utáni szuperhatalmi ellentétet hozza fel, amely legalább ekkora, ha nem nagyobb feszültséget hordozott, mint az 1914-es helyzet, mégsem lett belőle nyílt, fegyveres konfliktus. Hangsúlyozza, hogy a döntéseket emberek hozták, tehát dönthettek volna másképpen is, de természetesen nem tudhatjuk, milyen eredménnyel zárult volna, ha így tesznek.

A második fejezetben a háborús felelősség kérdését boncolgatja a szerző. Rámutat, hogy a központi hatalmak mint békebontók hadüzenetükkel maguknak írták meg vádiratukat. A háború után pedig, minthogy Ausztria–Magyarország nem létezett már, a fő felelősnek Németországot tették meg.³⁹ A német felelősséget a németek magukra vállalták, amikor 1964-ben, történéseik 26. kongresszusán elfogadták Fritz Fischer tézi-

háborúval kapcsolatos könyvén keresztül mutatja be. Niall FERGUSON: *The Pity of War. Explaining World War One*. Basic Books, New York, 1999.

³⁸ Lucian BOIA: I. m. 29.

³⁹ Ennek jelen sorok írója szerint ellentmond az, hogy a trianoni békeszerződésbe is belefoglalták Magyarország felelősségét. 1921. évi XXXIII. törvény az Észak-amerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről.

161. cikk: „A Szövetséges és Társult Kormányok kijelentik és Magyarország elismeri, hogy Magyarország és szövetségesei, mint e veszteségek és károk okozói, felelősek mindazokért a veszteségekért és károkért, amelyeket a Szövetséges és Társult Kormányok, valamint polgáraik az Ausztria–Magyarország és szövetségesei támadása folytán rájuk kényszerített háború következményeképpen elszenvedtek.”

sét, aki az első világháborút a Német Birodalom terjeszkedési törekvéseire vezette vissza.⁴⁰ Boia bemutatja a többi nagyhatalom törekvéseit is, és azt, hogy a modern történettudomány álláspontja szerint ezek sem voltak békés természetűek, így az elindítókat kollektív felelősség terheli. Fejezetzáró gondolata azonban rámutat arra, hogy ez a kép sem feltétlenül helytálló. „Remélhetőleg ez az árnyalt magyarázat közelebb áll az igazsághoz, mint a korábbiak. De nem érdemes illúziókat kergetnünk a történelem vagy a történészek szigorú objektivitásáról. Ma az európai szolidaritás ideológiája van hatással munkájukra, ugyanúgy, ahogyan egy évszázaddal ezelőtt a nemzetek közötti versengés eszméje volt.”⁴¹

A harmadik fejezetben a németek lehetséges győzelmeinek esélyeit latolgatja. Száz év távlatából, a szembenálló felek erőviszonyait tekintve könnyen jelenthetjük ki, hogy a központi hatalmaknak eleve nem volt esélyük. A kortársak azonban ezt nem így látták. Ez nem új tézis a történettudományban, mások is végeztek már számításokat arra vonatkozóan, hogy a szembenálló feleknek a háború éveiben milyen gazdasági és katonai mutatóik voltak, amelyek azt mutatják, hogy ezek 1914-ben még kiegyenlítették voltak, sőt, számos területen a központi hatalmak álltak jobban.⁴² Sőt, továbbmenve, egészen 1918-ig valamennyi fronton a német hadsereg katonái álltak jobban, gyengének bizonyuló szövetségeseiket is megsegítve. Boia szerint Németországnak a háború során számos esélye lett volna a győzelemre, azonban több hibát is elkövettek, többek között

⁴⁰ Fischer munkája kapcsán lásd bővebben Fritz FISCHER: *Krieg der Illusionen*. Droste, Düsseldorf, 1969 (recenzeálta Galántai József: *Századok*, 1971/5. 1048–1050.) és különösen Fritz FISCHER: *Griff nach der Weltmacht: die Kriegszieldpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*. Droste, Düsseldorf, 1961. Fischer tézisének hatására Romsics Ignác is kitér – hadtörténettel egyébként nem foglalkozó – historiográfiai összefoglaló kötetében. ROMSICS: *Clio bűvöletében*. I. m. 206–207.

⁴¹ Lucian BOIA: I. m. 48.

⁴² Az erőviszonyok latolgatása kapcsán lásd például Kiss Gábor Ferenc: *Erőviszonyok az első világháború előestéjén*. In: „... kedves bajtársim kössétek be sebem”. *A Nagy Háború emlékezete*. Szerk.: Kiss Gábor Ferenc, VINCZE Gábor. Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark, Ópusztaszer–Belvedere Meridionale, Szeged, 2015. 49–73.

azzal, hogy pusztán katonai számításból nem vették figyelembe a politikai következményeket, amire Belgium megtámadása vagy a korlátlan tengeralattjáró-háború meghirdetése kiváló példák.⁴³

A negyedik fejezetben Boia Románia háborús szerepét vizsgálja. A végkifejlet szempontjából rendkívül szerencsésnek tartja országát, hiszen annak területe olyan mértékben gyarapodott, amit vezető politikusai sem vártak a háború elején. Véleménye szerint a jelenből visszatekintve megalapozottnak tűnik Románia hadba lépése, mivel ismerjük az eredményt. 1916 augusztusában azonban még német fölény látszott minden fronton. Románia lakossága nem volt egyértelműen antantbarát. Az értelmiség jelentős része németpárti volt. Ezek a „germanofilek” azzal érveltek, hogy az oroszok győzelme kelet-európai dominanciájukat hozná, és hiába kerül ki Románia győztesen, a cári birodalom befolyása alá kerül. Érveik 1918-ra erejüket veszítették. A hadba lépés azonban előtte katasztrofális vereséget okozott, a központi hatalmakkal kötött békeben jelentős veszteséget szenvedtek el. A román történelem paradoxona, hogy az országnak ennek ellenére óriási területgyarapodást sikerült elérnie a végelszámoláskor. A szerző külön megvizsgálandónak tartja az erdélyi románság ügyét, akiknek felszabadításával indokolták a támadást. Véleménye szerint az Osztrák–Magyar Monarchiában élő románok hűségesesek voltak a birodalomhoz, szolgáltak a hadseregében, és legalább annyira elfogadható opció lett volna számukra a föderatív átalakulás, mint a Romániához csatlakozás. Utóbbi akkor vált egyetlen kívánatos lehetőséggé, amikor Magyarország kimondta a függetlenségét, mivel ettől kezdve nem számíthattak Bécs döntőbíráskodására a vitás ügyekben. Boia rámutat, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia feszültségektől terhelt birodalom volt, amelynek föderatív átalakítása már a háború előtt felmerült, pont a meggyilkolt trónörökös, Ferenc Ferdinánd tervei

⁴³ A had- és a politikai vezetés nem megfelelő összehangolására már közvetlenül a háború után felhívták a figyelmet a katonai szakírók. Például WERTH Henrik: Elmékedés a világháborúról. *Magyar Katonai Közlöny*, 1921/3. 143–161.

között. Erdély önállósulása magában rejtette a Romániához való békés csatlakozás későbbi lehetőségét. Boia szerint a történelem íróniája, hogy mindez csak óriási véráldozattal sikerült.

Az ötödik fejezet a békerendszerrel foglalkozik, amelyet kezdetől vitattak, hiszen a legyőzöttek számára ezek diktátumok voltak. A szerző szerint akármilyenek is ezek a szerződések, mégis a „mai Európa keresztlevelei”.⁴⁴ A második világháború békeszerződése, majd a kommunista blokk összeomlása után kialakuló területi változások nem módosították a kontinens strukturális elrendezését. Az 1918 után kialakított nemzetállamok mára jóval homogénebbek, mint akkor voltak, ezért az akkor született rend visszafordíthatatlan. De Európa egyébként sem a határok átrajzolása, hanem azok eltüntetése felé halad. Ez utóbbiból kiindulva könnyebb elfogulatlanabb nézőpontból vizsgálni a korabeli eseményeket, mintha az egykori sérelmeket vesszük alapul. A birodalmak összeomlásával a békekonferencia eleve kénytelen volt nemzetállami keretek között gondolkodni. Mivel a közép-kelet-európai térségben szinte mindenhol keveredtek az etnikumok, szinte lehetetlen lett volna mindenki számára megfelelő határokat húzni. Ugyanakkor kevésbé lett volna fájdalmas, ha az új határok kompromisszumok eredményeként jönnek létre, mint így, diktátumok eredményeként. A nemzetek önrendelkezésének elvét egyoldalúan alkalmazták: így kerülhetett a Szudéta-vidék Csehszlovákiához német többsége vagy a Partium nagyvárosai Romániához magyar többségük ellenére.⁴⁵ A rendezés sajátossága, hogy Oroszország és Németország hatalmi szerepével egyáltalán nem számolt. Mire a harmincas években új erőre kaptak, náluk jóval gyengébb nemzetállamokat találtak maguk közé ékelve, amelyek védtelenek voltak a két nagyhatalommal szemben. Boia gondolatmenetével szemben megjegyzem, hogy más kutatások szerint éppen hogy számolt velük az antant, a nemzetállamok láncolatának egy olyan zónát kellett volna alkotnia, amely elég erős

⁴⁴ Lucian BOIA: I. m. 83.

⁴⁵ Boia felsorolja a többi kétes határmeghúzást is, itt az egyszerűség kedvéért csak két példát emeltem ki a szövegből.

ahhoz, hogy ellenálljon Németországnak, és elég nacionalista ahhoz, hogy ellenálljon a Szovjetunióknak.⁴⁶

A kötetet Boia a következmények vizsgálatával zárja. Szerinte a totalitárius rendszerek az első világháború következményei. A bolsevik hatalomátvétel a Szovjetunióban a háború okozta körülmények nélkül nem következhetett volna be. A kommunizmus korábban is létező ideológia volt, azonban talán megmaradt volna az utópiák egyikének, ha Oroszországban nem döntenek úgy, hogy megpróbálják megvalósítani. Ami létrejött, természetesen egy jóval torzabb, jóval embertelenebb rendszer lett. A náciizmus igen speciális rendszer volt, amely kizárólag Németországban alakult ki. Nem volt belekódolva a német történelembe, okai a háború következményeiben keresendők, és a náci hatalomra kerülése így is csak egy adott pillanatban volt lehetséges, amikor olyan választási eredmény született, hogy bekerülhettek a kormányzó koalícióba.⁴⁷ Boia szerint az első világháborút el lehetett volna kerülni, a másodikat – az elsőből fakadóan – már jóval nehezebben.

Mit mondhatunk a könyvről, miután részleteiben áttekin tettük? Senki ne várjon tőle új kutatási eredményeket, hiszen nem ez volt a szerző célja. A kötet voltaképpen annak a gondolat kísérlete, hogy mi lett volna, ha nem történik meg az első világháború, vagy mi lett volna, ha a központi hatalmak nyerik meg. A tényanyagot, amelyet a gondolat kísérlethez felhasznál, más kutatásokból már ismerhetjük, sok újdonságot háborúval foglalkozó történész számára nem jelentenek. Mi az, ami miatt mégis érdemes végigolvasni ezt az esszét? Egyrészt a szerző nemzetisége okán, hiszen egy román szerző által Romániával szemben megfogalmazott kritika mindenképpen érdekes lehet,

⁴⁶Lásd például ORMOS Mária: *A történelem vonatán. Európa és Magyarország a 20. században*. Múlt és Jövő, Budapest, 2005. 77–78.; NÉMETH István: *Európa újjárendezése a Párizs-környéki békekonferenciákon (1919–1920)*. Grotius, 2011. http://www.grotius.hu/doc/pub/JPFVJL/2011_134_nemeth_istvan_europa_ujjarendezese.pdf Letöltés ideje: 2016. 02. 18.

⁴⁷Ezek nem új gondolatok, lásd például csak az első világháború kapcsán GALÁNTAI József: *Az első világháború* (2000) I. m. 242–243.; PÓCZIK Szilveszter: *Modernizációelmélet és fasizmusértelmezés. Társadalmi Szemle*, 45. 1990/8–9. 32–44., vagy Stéphane AUDOIN-ROUZEAU–Annette BECKER: I. m. 184.

különösen Magyarországon. Másrészt számos olyan gondolatot vet fel, amelyet a mostanában fősodornak számító nyugat-európai transznacionális⁴⁸ szempontú első világháborús kutatás kapcsán érdemes átgondolni. Ha a Boia által leírtakat sokan, nemcsak történészek, hanem más értelmiségiek, döntéshozók is megfontolják, akkor előbb-utóbb talán eljuthatunk odáig, hogy ne csak közös francia–német, hanem közös magyar–román tankönyv is születhessen az első világháborúról.

Christopher Clark: *Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé*⁴⁹

Sok alapvető fontosságú, angol nyelvű szakkönyv nem jelenik meg magyarul, míg sok igen, de többéves, évtizedes késéssel. Christopher Clark munkájára – amelyet először 2012-ben adtak ki – mindössze három évet kellett várniuk a magyar nyelven olvasóknak.⁵⁰ A szerző az első világháború kitöréséhez vezető események összehasonlító elemzését tűzte ki célul, párhuzamosan vizsgálva a részt vevő országok külpolitikai döntéshozatalát és szövetségi rendszereik alakulását. Természetesen nem ő az első, aki a nagy háború kitörésének okait keresi. A kérdésnek nemcsak az első világháborúról szóló szakmunkákban szentelnek külön fejezeteket, hanem a nagyobb korszakot átfogó történelmi szintézisekben is kitérnek rá. Christopher Clark újítása a korábbi tézisekhez képest a kutatás komplexitásában, valamennyi részt vevő hatalom politikai döntéshozatalának részletes vizsgálatában és összehasonlításában rejlik, s mint ilyen belesimul az első világháború kutatóinak negyedik,

⁴⁸ Ezzel kapcsolatban lásd bővebben Pók Attila: I. m. és POLLMANN Ferenc: *A Nagy Háború magyarországi...* I. m.

⁴⁹ Christopher CLARK: *Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé*. Ford.: MAKOVECZ Benjámín. Park, Budapest, 2015. [A fordítás alapját képező kiadás: Christopher CLARK: *The Sleepwalkers. How Europe went to War in 1914*. Penguin, London, 2013.]

⁵⁰ A gyors munkáért a Park Kiadót, a fordítást készítő Makovecz Benjámint és a fordítást szakmailag ellenőrző Bihari Pétert egyaránt dicséret illeti. A kiadó ráadásul a kivitelezésen sem spórolt, a kötet igényes külsővel, kemény fedéllel, gazdag jegyzetanyaggal, bő név- és tárgymutatóval, képanyaggal látva, összesen 710 oldalas terjedelemben került a boltokba.

Jay Winter által transznacionálisnak nevezett generációjába.⁵¹ Christopher Clark rámutat, hogy helytelen megközelítés – bármielyen értelemben is – automatizmusról beszélni, ahogy az államok cselekvő félként megjelenítése is téves értelmezés. A döntéseket emberek hozták, amelyeket befolyásoltak saját politikai beállítottságuk, mozgásterük, félelmeik és vágyaik. Clark cáfolja François Furet-nek azt a tézisét, mely szerint a háború fő kiváltó oka a nacionalizmus lett volna. Furet elsősorban Lenint akarva cáfolni állította fel saját elméletét. Szerinte a háború eredete és lényege az európai nemzetek közötti vetélkedésben és polgáraik patriotizmusában keresendő, azaz a háború elsődleges kiobbantója a nacionalizmus, és az első világháború a népek háborúja.⁵² Clark ezzel szemben egyenesen azt állítja, hogy „minden ízében hamis a legenda, amely szerint az európai

⁵¹ *Cambridge History of the First World War*. I–III. kötet. Cambridge University Press, Cambridge, 2014. bevezetője. Idézi és értelmezi Pók Attila: I. m., valamint Jay WINTER: *Approaching the History of the Great War. A User's Guide*. In: *The Legacy of the Great War. Ninety Years On*. Edited by Jay WINTER. University of Missouri Press, Columbia, Missouri, 2009. 1–17. Idézi és értelmezi: POLLMANN Ferenc: *A Nagy Háború magyarországi... I. m.*

⁵² François FURET: *Az első világháború*. In: Uó: *Egy illúzió múltja, esszé a XX. század kommunista ideológiájáról*. Ford. MIHANCsik Zsófia. Európa, Budapest, 2000. 62–107. [Eredeti megjelenés: François FURET: *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*. Robert Laffont, Paris, 1995.] Furet elméletével egyébként is számos probléma van. Nem veszi figyelembe, hogy noha a háborús lelkesedés jellemző volt, messze nem volt kizárólagos (mint az itt megjelent naplók is tanúsítják: „...az irodalmat úgyis megette a fene” – *Naplók az első világháború idejéből*. Szerk.: MOLNÁR Eszter Edina. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2015.) Nem veszi figyelembe sem a gazdasági, sem a diplomáciai eredetű összefüggéseket (kifejti HORVÁTH Gizella: *A fasizmus és kommunizmus összefüggéseiről – François Furet: Egy illúzió múltja. Esszé a XX. század kommunista ideológiájáról c. könyvről. Eszmélet, 2000/47. 33–44.*), továbbá olyan görcsösen próbálja Lenint cáfolni, hogy logikai hibát is vét. Furet szerint Lenin jól leírta az első világháborút megelőző gyarmati versengést, azonban az elmélet nem igaz, mert a második világháborút vizsgálva már nem használható. Ez az indoklás enyhén szólva vitatható: Lenin nem élt már a második világháború idején, de ha élt volna, az sem befolyásolná azt a tényt, hogy az elmélet az első világháborúval kapcsolatban állította fel. Ezzel az erővel Furet azt is leírhatta volna, hogy Lenin állítása szerint a menyéteknek tüskéik vannak. A hörcsögöknek nincsenek tüskéik, tehát a menyéteknek sincsenek.

országok polgárai kapva kaptak volna az alkalmon, hogy régi ellenségeikkel leszámoljanak”.⁵³

Hogyan magyarázza Clark a háború kitörését, ha nem a fenti módokon? A kérdés megválaszolásához először a könyv szerkezetét kell áttekintenünk. A kötet három nagyobb szerkezeti egységre tagolódik. Az első, *Utak Szarajevó felé* című rész Szerbia és az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikáját mutatja be. A második – *A megosztott kontinens* című – az európai szövetségi rendszerek alakulását, a bennük részt vevő nagyhatalmak külpolitikáját, valamint az azt irányító politikusok hátterét, meggyőződését és egymáshoz való viszonyait elemzi. Az *összeomlás* című harmadik rész a szarajevói merénylettől a mozgósításokig és a hadüzenetek átadásáig tekinti át a cselekményt. Az 1914-es válság minden szempontból rendkívül bonyolultnak bizonyult. A hatalmi központok sokféle és gyorsan változó fenyegetéssel szembesültek, amelyben az érdekek pillanatnyi változásai sokszor felülírták a korábbi álláspontokat. Nemcsak a külügyminisztériumok, de a hadvezetések, a kormányok vezetői és az államfők is önállóan cselekedtek, párhuzamos csatornákon kommunikáltak, amit tetézett a sajtóból érkező információáradat, amelyből nehéz volt kiválasztani a relevánsakat. 1914 nyara és a háború kitörése így egy információs és kontrollstruktúra-válságként is felfogható, ahogyan arra Z. Karvalics László is felhívja a figyelmet: „A világháború kitörését egy olyan diplomáciai krízis eredményének látjuk, amely mögött a kontrollstruktúra-átmenet fáziskülönbségei és ellentmondásai rajzolódnak ki.”⁵⁴

Clark szerint nem lehet kizárólag valamelyik ország politikusait hibáztatni, a háborús paranoia nem csak a leggyakrabban hibáztatott német és osztrák vezetőket ragadta el. Az automatizmuson – akár a gazdasági, akár a nacionalizmus elvét alapul vevő, akár a szövetségi rendszereken – alapuló magyarázás szintén téves, hiszen emberek hozták a döntéseket, éppen

⁵³ Christopher CLARK: I. m. 560.

⁵⁴ Z. KARVALICS László: Az információtörténelem találkozik a Nagy Háborúval. In: *Az első világháború információtörténetéhez*. Szerk.: Z. KARVALICS László. Gondolat, Budapest, 2016. 7–62. Idézet: 52.

ezért az emberi tényező jelenti a kulcsot. „Az 1914-es háborúhoz vezető válság egy közös politikai kultúra gyümölcse volt, de egyben sok, egymásra ható tényező és szereplő története is – ez teszi a modern kor legösszetettebb eseménysorozatává, és ez az oka annak, hogy az első világháborúval kapcsolatos viták változatlanul folynak száz évvel azután is, hogy Gavrilo Princip a szarajevói Ferenc József úton leadta azokat a végzetes lövéseket” – foglalja össze munkáját a zárófejezetben.⁵⁵

Érdekes kérdés az is, ahogy a magyarság Clark könyvében megjelenik: az Osztrák–Magyar Monarchia részeként kezeli, annak egyik birodalomalkotó feleként. Clark, sok történésszel ellentétben,⁵⁶ nem gondolja, hogy a Monarchia feltétlenül összeomlott volna, sőt, a Ferenc Ferdinándról leírtak alapján kibontakozik egy lehetséges föderatív átalakítás képe. Ennek tükrében talán nem meglepő – ahogy Brenner János is rámutat⁵⁷ –, hogy a magyarságról nem ad túlságosan pozitív képet, hiszen Magyarország politikai vezetői ragaszkodtak a dualista állami berendezkedéshez. Ehhez kapcsolódóan érdemes kitérni arra is, hogy Clark az osztrák kiadású forrásköteteket, valamint szaktanulmányokat használva dolgozta fel a Monarchia történetét, ahogy az a jegyzetekből kiderül. Jászi Oszkárt és Babits Mihályt eredeti magyar nyelvű könyveikre hivatkozva idézi, magyar történésztől azonban egy-egy anyagot vett csak kézbe. Az évtizedekig angol nyelven alkotó Deák István munkái mellett tulajdonképpen csak két angol nyelvű munka jelenik meg a kötetekben: a Gerő András szerkesztette *The Austro-Hungarian Monarchy Revisited* című tanulmánykötet, valamint Galántai József *Hungary in the First World War*.⁵⁸ Ennek ismeretében

⁵⁵ Christopher CLARK: I. m. 568.

⁵⁶ SZÓTS Zoltán Oszkár: Történettudományi elméletek az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáról. *Nagy Háború blog*, 2011. 04. 13. http://nagyhaboru.blog.hu/2011/04/13/tortenettudomanyi_elmeletek_az_osztrak_magyar_monarchia_felbomlasarol Letöltés ideje: 2016. 03. 13.

⁵⁷ BRENNER János: Alvajárók és áldozataik. *Magyar Szemle*, 2014/5–6. 42–54. http://www.magyar szemle.hu/cikk/alvajarok_es_aldozataik Letöltés ideje: 2016. 03. 13.

⁵⁸ *The Austro-Hungarian Monarchy Revisited*. Szerk.: GERŐ András. Columbia University Press, New York, 2009. és GALÁNTAI József: *Hungary...* I. m.

több magyar kutatási eredményt lenne érdemes közreadni angol nyelven. Noha Clark mondandójának lényegén, mely szerint az első világháború kitöréséért nem tehető egy konkrét személy vagy állam felelőssé, ez nem változtatna, mégis néhány vonatkozásában biztosan árnyaltabb lenne a leírása, például a szarajevói gyilkosságot követő válságban betöltött magyar szerep ábrázolása esetén.⁵⁹

Hajdu Tibor–Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja. 1914–1918*⁶⁰

Galántai József e tanulmányban már többször idézett könyve óta nem született Magyarország első világháborús szerepét tárgyaló monográfia. Időszerű volt tehát, hogy új feldolgozás készüljön. Hajdu Tibor és Pollmann Ferenc 2014-ben megjelent könyve erre a feladatra vállalkozott. A kötet megjelenését nagy várakozás előzte meg, s nem véletlen, hogy telt ház előtt mutatták be a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Dísztermében 2015. április 16-án. A könyvet bemutató Romsics Ignác a mű döntő erősségeként értékelte, „hogy kritikusan viszonyul a vizsgált téma historiográfiai hagyományaihoz, és az első világháború kapcsán gyakori sztereotip értékelésekhez”.⁶¹ A kötet hat fejezetre tagolódik. Külön tárgyalja a háború előzményeit, és éves bontásban a háború eseményeit, Magyarország történetét pedig nem külön, hanem az egyetemes történeti események közé ágyazva, ami a kötet egyik erőssége: a magyarországi események így ugyanis jóval érthetőbbek, mint ha a nemzetközi erőviszonyok változásait nem mutatnák be a szerzők.

⁵⁹ Például ifj. BERTÉNYI Iván: Tisza István és az I. világháború. In: *Mitoszok, legendák, tévhitek a magyar történelemről*. Szerk.: ROMSICS Ignác. Osiris, Budapest, 2005. 28–86., vagy POLLMANN Ferenc: A békebontó mítosza. Ausztria–Magyarország felelőssége a világháború kirobbantásáért. In: *Mitoszok nyomában... Mítoszképzés és történetírás a Duna-tájon*. Szerk.: MISKOLCZY Ambrus. KSH Levéltára–ELTE Román Filológiai Tanszék, Budapest, 2004. 260–267.

⁶⁰ HAJDU Tibor–POLLMANN Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja. 1914–1918*. Osiris, Budapest, 2014.

⁶¹ TELEKI András: Új szemszögből a régi Magyarország utolsó háborújáról. *Újkor.hu*, 2015. 04. 22. <http://ujkor.hu/content/uj-szemszoglobol-regi-magyarorszag-utolso-haborujarol>. Letöltés ideje: 2016. 03. 15.

Az első fejezet a diplomáciai, politikai és katonai előzményeket tárgyalja, különös tekintettel a Monarchiára, valamint azon belül Magyarország helyzetére, lehetőségeire, mozgásterére. Részletesen, a sajtót is vizsgálva áttekinti a szarajevói merénylet nyomán kialakult helyzetet, majd a mozgósítások során eljut a hadüzenetekig. A második, 1914-et tárgyaló fejezet a kialakuló kétfrontos háborút, azaz a Potiorek-féle sikertelen szerbiai támadást és az orosz fronton való helytállást mutatja be, egészen a limanovai sikerig. Kitekintést kapunk a nyugati front eseményeire, a török hadba lépésre és a hátország eseményeire is. A harmadik fejezet 1915-öt vizsgálja. Kitér a nemzetközi eseményekre (kaukázusi harcok, Gallipoli, antanttámadás a nyugati fronton, a német hadvezetés dilemmái), az olasz hadba lépés nyomán kialakuló isonzói frontra és eseményeire. Részletesen foglalkozik a polgári lakosság helyzetével, a választójoggal, a magyar hadigazdasággal, kitérve a háború barbarizálódására. Rámutat a bolgár hadba lépés körülményeire is. A következő fejezet a szerzők által patthelyzetként értékelt 1916-os évet vizsgálja. Tárgyalja a szövetségi együttműködés nehézségeit, a balkáni harci eseményeket, a nyugati front vérszivattyúit, Verdunt és Somme-ot, az olasz frontot, a Bruszilov-offenzívát, a román hadba lépést és a hátország politikai változásait. Az ötödik fejezet 1917-et elemzi. Ezúttal nem a hadi eseményeket, hanem a politikaiakat tárgyalja főhelyen, hiszen IV. Károly trónra lépésével új helyzet alakult ki a Monarchiában, ami Tisza István bukását is magával hozta. Kitér az új király sikertelen béketerveire, az olasz, a román és a nyugati frontra, s külön tárgyalja az orosz forradalmat, valamint annak hatását Magyarországon. Az utolsó, 1918-at végig vevő fejezetből megismerhetjük a hadi eseményeket, de a nagyobb hangsúly a politikán van, a kimerülő hátországokról, a sztrájkokról, a nemzetiségi mozgalmakról, a katonalázadásokról, amelyek baljós előjelek voltak, noha a breszt-litovszki és a bukaresti béke diplomáciai szempontból a központi hatalmak sikerét mutatták. A könyvet egy a témára vonatkozó legfontosabb műveket felsoroló irodalomjegyzék, személy- és földrajzinév-mutató egészíti ki (előbbi Paksa Rudolf, utóbbi Pollmann Ferenc munkája).

A szerzők főként a had-, a politika- és a diplomáciatörténetre koncentráltak, de szó esik a hátországi eseményekről is. Előbbi a kötet erőnei közé tartozik, ugyanis a szerzők – különösen a hadtörténeti vonatkozások tekintetében – a legfrissebb irodalomra támaszkodtak. Utóbbi viszont nem ilyen friss szemléletű. Forrásai között számos olyat jelöltek meg, amelyeket évtizedekkel korábban, a munkásosztály történetét tárgyaló szöveggyűjteményekben adtak közre. Érdeemes lett volna több, újabban közreadott anyagot vizsgálni, akár a sajtót, akár az úgynevezett szubjektív forrásokat (naplók, memoárok, levelek) tekintve. Ennek ellenére Hajdu Tibor és Pollmann Ferenc könyve az utóbbi évek legfontosabb első világháborúval kapcsolatos, magyar szerző által írt kötete, mivel koherens egészset alkotó, szakirodalmi jegyzetekkel bőségesen ellátott, Magyarország helyzetét tárgyaló monográfia, amelynek a megszületése a magyar történettudomány régi adóssága volt.

Forráskiadványok

Az utóbbi két év könyvtermésének jellemző csoportját képezik a különböző forráskiadványok. Ebbe a kategóriába sorolhatók az úgynevezett szubjektív források (naplók, visszaemlékezések, levelek) kiadásai és a szöveggyűjtemények. A két kategória szorosán összefügg, így közös tárgyalásuk indokolt. A szubjektív források különösen fontosak az első világháború tárgyalása során, amelynek a végkimenetele közismerten tragikus volt az Osztrák–Magyar Monarchia számára. A háborús vereség és a békeszerződés a vége volt annak a folyamatnak, amelyet a küzdelmes öt év jelentett. A kimerülő ország lakosainak számos új kihívással kellett szembenézniük. Ezeket az életutakat külön-külön vizsgálva új szempontokat nyerhetünk a világháborús Magyarország társadalom- és mentalitástörténetének értékeléséhez. Az életrajzok szintézise pedig új, komplexebb képet adhat a háborúról a korábbi, elsődlegesen gazdasági, diplomáci-

ai és katonai jellegű vizsgálatoknál.⁶² Néhány nagyon érdekes szubjektív forrás kiadását vagy újrakiadását a centenáriumi éveknél köszönhetjük. Utóbbira példa Kozma Miklós naplójának bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátott újbóli közreadása.⁶³ Előbbire pedig Koczka József harctéri orvos naplója, amelyet először a *Híd* folyóiratban két részletben, majd önálló kötetként is kiadtak.⁶⁴ Koczkánál valamivel központibb szerepet töltött be Berzeviczy Albert, az ő naplója ugyancsak nemrég látott napvilágot.⁶⁵ A Petőfi Irodalmi Múzeum gondozásában pedig egy olyan, provokatív című kötet jelent meg, amely öt, kéziratárukban őrzött első világháborús naplót adott közre.⁶⁶ Dánielné Lengyel Laura, Bauer Ervin, Erdélyi József, Lénárd Jenőné Hoffmann Ilona és Laczkó Géza naplói számos érdekességet rejtenek mind az irodalmárok, mind a történészek, mind a nem szakmai érdeklődők számára.

Ha szöveggyűjteményt keresünk, akkor a Gerő András szerkesztésében megjelent *Merénylettől hadüzenetig. A béke utolsó hónapja a Monarchia Magyarországon* című kötetet kell megemlítenünk, amely alapos sajtóválogatást tartalmaz az utolsó békehónapról.⁶⁷

⁶² Pihurik Judit már felhívta a figyelmet a második világháború kapcsán a szubjektív források fontosságára, azok történettudományi elemzéstörténetét is bemutatva. PIHURIK Judit: *Naplók és memoárok a Don-kanyarból 1942–1943*. Napvilág, Budapest, 2007.

⁶³ KOZMA Miklós: *Egy csapattiszt naplója. 1914–1918*. Méry Ratio, Kisebbségéért–Pro Minoritate Alapítvány, Šamorín–Budapest, 2014. Eredeti megjelenés: 1932. Kozma naplóját elemzi többek között VONYÓ József: *Az első világháború és a fajvédelem*. In: *Sorsok, frontok, eszmék*, i. m. 389–402. <https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/13670/32-VONYOJOSKA.pdf> Letöltés ideje: 2016. 03. 20.

⁶⁴ CSORBA Béla: Szolnok Sabácig. (Koczka József naplója [1914]) I. *Híd*, 2014/4. 69–101.; CSORBA Béla: Szolnok Sabácig. *Híd*, 2014/5. 41–75. Önálló kötetként: *Koczka József naplója (1914)*. Forum, Újvidék, 2014. Recenzió: ROGINER Oszkár: *Négyzetrácsos papíron: a rövid élet titka*. *Újkor.hu*, 2014. 10. 21. http://ujkor.hu/korzo/koczka_jozsef_naploja Letöltés ideje: 2016. 03. 20.

⁶⁵ *Búcsú a Monarchiától. Berzeviczy Albert naplója, 1914–1920*. Szerk.: GALI Máté. Helikon, Budapest, 2015.

⁶⁶ „...az irodalmat úgylis megette a fene”... I. m.

⁶⁷ *Merénylettől hadüzenetig. A béke utolsó hónapja a Monarchia Magyarországon (1914. június 28. – 1914. július 28.)* Szerk.: GERŐ András. Habsburg Történeti Intézet, Budapest, 2014. Recenzió: LIGETI Dávid:

Konferencia- és tanulmánykötetek

Az évforduló alkalmából rendezett konferenciák közül számosnak sajtó alá rendezték már az előadásait. Az első fecskék közé tartozik a Markó György és Schmidt Mária szerkesztette *Európai testvérháború 1914–1918* című könyv.⁶⁸ „Mint a kötet címe is mutatja, a konferencia vezérgondolata illeszkedett az első világháború azon – vezető – értelmezéséhez, amely az európai integráció blendéjén keresztül szemléli a nagy háború történetét. Ebből az aspektusból vizsgálva a világháború egyértelműen európai polgárháború, miközben a kortársak zömén a nacionalizmus láza uralkodott, és a szupranacionális szervezetek nem tudták megakadályozni a konfliktust.”⁶⁹ Ez a megközelítés jelen sorok szerzője szerint problematikus, de véleménye az olvasó számára kiderülhetett már az *Alvajárók* című könyvről írottakból is.

Az ELTE Bölcsészettudományi Kar Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszéke 2014. május 8–9-én nagyszabású, kétnapos konferenciát szervezett, amelyen nemcsak az ELTE, hanem más kutatóintézetek és egyetemek munkatársai, továbbá külföldi történészek is részt vettek.⁷⁰ A 2015-ben megjelent *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára* című kötet e monumentális szimpózium szerkesztett előadásait tartalmazza, 786 oldal terjedelemben.⁷¹ A kötetben hat

Merénylettől hadüzenetig. A béke utolsó hónapja a Monarchia Magyarországon (1914. június 28. – 1914. július 28.). A bevezető tanulmányt írta és a kötetet szerkesztette GERŐ András. Habsburg Történeti Intézet, Budapest, 2014; Európai testvérháború 1914–1918. Szerk.: MARKÓ György, SCHMIDT Mária. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, Budapest, 2014. *Századok*, 2015/1. 237–241.

⁶⁸ *Európai testvérháború. 1914–1918*. Szerk.: MARKÓ György, SCHMIDT Mária. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, Budapest, 2014. Recenzió: LIGETI Dávid: i. m.

⁶⁹ LIGETI Dávid: I. m. 238.

⁷⁰ A szerzők nem fedik le a teljes magyarországi intézményrendszert.

⁷¹ *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. I. m. ELTE BTK, Budapest, 2015. Recenzióról nem tudok, de a kötet nagy előnye, hogy az Open Access jegyében valamennyi tanulmánya hozzáférhető online. <http://tortenelemszak.elte.hu/index.php/ot-kontinens/78-tortenelemszak/256> Letöltés ideje: 2016. 03. 19.

fejezetben ötvenhárom tanulmány kapott helyet. A kiadvány a nyílt hozzáférés szellemével összhangban teljes terjedelmében elérhető az interneten, valamennyi tanulmányához angol nyelvű rezümével.⁷² A kötet elsősorban azért érdekes, mert számos más témával, korszakkal foglalkozó hazai történésről megtudhatjuk, hogy mit tart fontosnak az első világháború kapcsán. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy nem minden tanulmány képvisel benne azonos színvonalat, egy-két egyszerű esszé is helyet kapott a szaktanulmányok mellett.⁷³

A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete két konferenciakötetet is jegyez. Az egyik – amely a 2014 őszén, Debrecenben megrendezett konferencia előadásait tartalmazza – a háború emlékezetét állítja középpontba.⁷⁴ A másik kötet alapjául szolgáló konferenciát Hajdúnánáson rendezték *Az I. világháború és a magyar vidék* címmel, amely a hátország, azon belül a Hajdúság első világháborús szerepvállalására koncentrált. A konferenciakötet 2015 végén jelent meg.⁷⁵ A hátország kutatásában hozott új eredményeket a Budapest Főváros Levéltárának gondozásában 2015 végén megjelent DVD-ROM is.⁷⁶

A megrendezett konferenciák közül teljesen újszerű megközelítést hozott *Az első világháború információtörténetéhez* című tanácskozás. Előadásainak egy része a *Jel-kép* folyóirat temati-

⁷² <http://tortenelemszak.elte.hu/index.php/ot-kontinens/78-tortenelemszak/256> Letöltés ideje: 2016. 03. 30.

⁷³ SCHMIDT Mária: Europe's Fraternal War. In: *Sorsok*, i. m. 51–56.

⁷⁴ A „Nagy Háború” és emlékezete. Szerk.: PÜSKI Levente, KEREPESZKI Róbert. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen, 2015. A kötet a *Speculum Historiae Debreceniense* (a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványai) sorozat 22. darabjaként jelent meg Papp Klára sorozatszerkesztő gondozásában. A kötet szerkesztői 18 tanulmányt rendeztek sajtó alá, javarészt követve a konferencia szekcióbeosztását. Lásd még BARTA Róbert: A „Nagy Háború” és emlékezete – recenzió. *Újkor.hu*, 2015. 12. 22. <http://ujkor.hu/content/nagy-haboru-es-emlekezete-recenzio> Letöltés ideje: 2016. 03. 19.

⁷⁵ *Vidék és város: Az első világháború és a magyar vidék*. Szerk.: BARTA Róbert, CSISZÁR Imre. Hajdúnánás Város Önkormányzata, Hajdúnánás, 2015.

⁷⁶ *Budapesti hétköznapiak 1914. A Nagy Háború hátországának életképei*. (DVD). Szerk.: F. TOMA Katalin, TÖRÖK Péter. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2015. Recenzió: TELEKI András: Világháborús pillanatképek a hátországból: egy centenáriumi konferencia utóélete. *Újkor.hu*, 2016. 02. 02. <http://ujkor.hu/content/vilaghaborus-pillanatkpek-hatorszagbol-egy-centenariumi-konferencia-utoelele> Letöltés ideje: 2016. 03. 19.

kus számaként jelent meg 2016-ban, a másik része önálló kötetként, szintén ebben az évben.⁷⁷ Az információtörténeti kontextusú kutatás új lehetőségeket nyit meg, forrásai lehetnek akusztikusak, vizuálisak, szövegesek, képiek, tárgya szintén széles körű.⁷⁸

Olyan tanulmánykötetek is születtek, amelyeket nem előzött meg konferencia. Két kötetre hívom fel a figyelmet, mivel mindkettő a háború teljességét kívánja bemutatni, s szerzőiket különböző elvek szerint válogatták. Az első egy magyar nyelvű kötet, amely Németh István szerkesztésében jelent meg a L'Harmattan Kiadónál, a másik egy német nyelvű, amelyet a Bécsi Magyar Történeti Intézet adott közre Szabó Csaba és Fiziker Róbert szerkesztésében.⁷⁹ Utóbbit különösen fontosnak tartom, mivel az intézet saját sorozatában megjelenve jó eséllyel irányíthatja rá a nemzetközi figyelmet a magyarországi első világháborús kutatásokra. E két könyv nem folyamatban levő projektek részeredményeként született, hanem felkérés alapján, szerzőinek kutatásait bemutatva.

Az első világháborút vagy valamely aspektusát tárgyaló monografikus művek

Az egyik legmagasabb színvonalú önálló kötetet Bihari Péter adta közre 1914. *A nagy háború száz éve. Személyes történetek* címmel.⁸⁰ A kötet megírásához felhasználta korábban meg-

⁷⁷ *Az első világháború információtörténetéhez*. I. m. és *Jel-kép. Kommunikáció, közvélemény, média*, 2016/1.

⁷⁸ Szóts Zoltán Oszkár–Z. KARVALICS László: Előszó a Kommunikáció és propaganda az első világháborúban tematikus számhoz: Új kutatói kérdések felé. *Jel-kép. Kommunikáció, közvélemény, média*, 2016/1. 1–3.

⁷⁹ *Az I. világháború, 1914–1918. Tanulmányok és dokumentumok*. Szerk.: NÉMETH István. L'Harmattan, Budapest, 2014. Recenzió: URBÁN Judit: Az első világháború – új megközelítésben. Grotius.hu, 2014. 05. 28. http://www.grotius.hu/doc/pub/TVJWSY/2014-05-28_urban_judit_az-első-vilaghaboru-uj-megkozelitesben.pdf Letöltés ideje: 2016. 03. 19.; *Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht*. i. m.

⁸⁰ BIHARI Péter: *1914. A nagy háború száz éve. Személyes történetek*. Pesti Kalligram, Budapest, 2014.

lent köteteit és tankönyvírói tapasztalatát, eredményeként egy nagyon olvasmányos, a háború eseményeit – Pollmann Ferenc szóhasználatával – patchwork-szerűen bemutató munka lett, amelyet tekintélyes ajánlott irodalomjegyzék egészít ki.⁸¹ Minden fejezethez kapcsolódik valamilyen személyes történet, amely memoárból, naplóból vagy sajtóhírből származik, segítve ezzel az események mélyebb átélését, megértését. Ebből fakadóan Bihari Péter könyve a háború kutatójának hasznos áttekintés, a laikusnak pedig kiváló olvasmány, amelyet csak ajánlani lehet.⁸²

Jelen sorok szerzője az Országos Széchényi Könyvtár első világháború alatti történetét dolgozta fel, különös tekintettel az egykori háborús gyűjteményre, és közreadva a könyvtár állományában megmaradt katonai tábori újságok, valamint az egykor a háborús gyűjteményhez tartozott 1914 és 1918 között magyar nyelven kiadott, monografikusan leírható dokumentumok bibliográfiáját.⁸³ E gyűjteményen egy másik kötet is alapul, azonban annak egy másik állományrészét, a grafikai plakátokat, a képeslapokat és a fényképeket tette vizsgálat tárgyává.⁸⁴ Az anyagot – Katona Anikó és Szarka Anita szerkesztésében – egy látványos albumban adták közre, amely nem szakmai körökben is nagy sikert aratott.⁸⁵ A könyvet persze a kutatóknak is ajánlott figyelembe venni mint vizuális forrásgyűjte-

⁸¹ POLLMANN Ferenc: 1914. A Nagy Háború száz éve. Személyes történetek. Pesti Kalligram, Budapest, 2014. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2015/1. 275–277. A szerzővel a kötetéről készült interjú olvasható: Szóts Zoltán Oszkár: Középkor és világháború – interjú Bihari Péterrel. *Újkor.hu*, 2014. 12. 03. http://ujkor.hu/portre/bihari_peter Letöltés ideje: 2016. 03. 19.

⁸² Mivel a kötet viszonylag kevés jegyzetet tartalmaz, inkább ismeretterjesztőnek mondható, mint tudományosnak.

⁸³ Szóts Zoltán Oszkár: *Az Országos Széchényi Könyvtár egykori első világháborús gyűjteménye*. OSZK–Gondolat, Budapest, 2014. Recenzió: STENCINGER Norbert: Egy elfeledett gyűjtemény – recenzió. *Újkor.hu*, 2015. 03. 10. <http://ujkor.hu/content/egy-elfeledett-gyujtemeny-recenzio> Letöltés ideje: 2016. 03. 19.

⁸⁴ *Képpé formált háború. Az első világháború nemzetközi képes emlékei az Országos Széchényi Könyvtárban*. Szerk.: KATONA Anikó, SZARKA Anita. Országos Széchényi Könyvtár–Osiris, Budapest, 2014.

⁸⁵ A kötet miniszterelnöki különdíjban részesült a 88. ünnepi könyvhéten. <http://www.oszk.hu/hirek/szep-magyar-konyv-keppe-formalt-haboru> Letöltés ideje: 2016. 03. 20.

ményt. Ha vizuális forrásokról beszélünk, meg kell említenünk Ludmann Mihály *Művészek a háborúban, 1914–1918* című albumát is, amely az első világháború jelentősebb magyar hadifestőit, valamint besorozottként alkotó művészeit mutatja be.⁸⁶ 2014 szeptemberében jelent meg Margittai Gábor *Szamár-sziget szellemkatonái* című kötete, amely az úgynevezett „halálmars” és az asinarai hadifogolytáborok történetét dolgozza fel.⁸⁷ A kartográfia iránt érdeklődőknek Nagy Miklós Mihály kötete ajánlott, amely katonaföldrajzi megközelítéssel, számos térképpel és ábrával szemléltetve, elsősorban magyar szempontból mutatja be az első világháborút.⁸⁸

Az évfordulós könyvtermés értékelése

A fenti áttekintésben nem tudtuk az összes, első világháborúval kapcsolatos könyvet bemutatni. A téma aktualitása miatt olyan nagy a lehetséges merítés, hogy a bemutatás akkor se lenne teljes, ha önálló kötetet szentelnénk neki.⁸⁹ Öröndetes, hogy született új monográfia a világháborús Magyarországról. Az is, hogy születtek új monográfiák részkérdésekről, és a magas színvonalú ismeretterjesztés is teret nyert. Fontos, hogy külföldi szerzők munkáit magyarul is olvashatjuk, ahogy az is, hogy a forráskiadás új lendületet kapott. A konferenciák számos részkérdést körüljártak, a nyomukban született kötetek és

⁸⁶ LUDMANN Mihály: *Művészek a háborúban, 1914–1918*. Látóhatár, Budapest, 2015. Recenzió: VICZIÁN Zsófia: Ember, rozsdavörös tájban. *Nagy Háború Blog*, 2015. 12. 04. http://nagyhaboru.blog.hu/2015/12/04/ember_rozsdavoros_tajban Letöltés ideje: 2016. 03. 20.

⁸⁷ MARGITTAI Gábor: *Szamár-sziget szellemkatonái. A nagy háború eltitkolt halálmarsa*. Külső magyarok, Csabdi, 2014. Recenzió: STENCINGER Norbert: *Szamár-sziget szellemkatonái*. *Nagy Háború Blog*, 2014. 11. 19. http://nagyhaboru.blog.hu/2014/11/19/szamar-sziget_szellemkatonai Letöltés ideje: 2016. 03. 20.

⁸⁸ NAGY Miklós Mihály: *Magyarország az első világháborúban: térképek történelmi áttekintéssel*. Kárpátia Stúdió, Budapest, 2014.

⁸⁹ Az olvasó jogosan hiányolhatja például a kiállítási katalógusokat, hiszen számos nagyszabású kiállítást rendeztek Magyarországon az utóbbi két éven. Ezek elemzése azonban inkább muzeológusi feladat lenne.

tematikus lapszámok komoly segítséget nyújtanak majd a későbbi kutatáshoz. Végül elindultak olyan kutatások, amelyek befejezésük után komoly hozzájárulást jelenthetnek majd az első világháború irodalmához.⁹⁰

⁹⁰ Például a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet *Kelet-közép-európai nacionalizmusok az első világháború éveiben* című OTKA-projektje, *Trianon 100 év után: kontextus, lokalitás, régió* című Lendület kutatócsoportja, vagy a Politikatörténeti Intézet *Birodalmi átmenetek helyi kontextusban, 1918–1925. Helyi és regionális átmenettörténetek összehasonlító szemszögből az Osztrák–Magyar Monarchiától az utódállamokig* című OTKA-projektje.

